

Girona, porta de l'exili durant el gener i febrer de 1939

Encara que una ciutat estigui físicament lluny del front, una guerra és una guerra i sempre es trenca l'aparent normalitat. La defensa passiva, el proveïment de «comestibles i combustibles» i l'acollida dels refugiats alteraven l'agenda ordinària de Girona, ciutat a la rereguarda. L'aparent normalitat va quedar trencada amb brutalitat insospitada el dia 20 d'abril de 1938, quan un bombardeig d'avions italians va fer onze morts, tres dels quals menors d'edat. L'evolució de la guerra va fer impossible el somni de normalitat republicana que hauria estat el projecte de l'Escola Prat de la Riba de les Pedreres. La guerra s'acostava perillosament i inexorablement. El final no trigaria a arribar, i en dues setmanes la ciutat va esdevenir porta de l'exili. Els testimonis literaris d'aquest moment singular són esfereïdors i alguns, plens de tendresa.

Text > **JOAQUIM NADAL I FARRERAS**, director de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural

Del refugi a l'infern

El gener de 1939 tot es feia cada cop més insuportable i més irreversible. Però malgrat tot i davant de l'amenaça imminent de la caiguda i ocupació de Barcelona, que finalment es produiria el 26 de gener, els ulls desesperats de molts es giraven encara amb un bri d'esperança cap a Girona. Girona, un far enmig del caos i de la confusió. Max Aub recull aquest ambient d'incertesa, de confusió, i encara una esclatxa d'esperança, en la ciutat refugi, inicialment a *Campo francés*, en una anotació del 30 de gener de 1939:

«Empieza a amanecer en el horizonte. La carretera y sus alrededores. La gente como un río. Por las márgenes los que han pasado la noche al amparo de los árboles se desentumen. Por la calzada: soldados, niños, mujeres, viejos, carros, heridos. Sigue lloviendo. Bocinazos. Gritos. Un auto pugna por

>> Dones i nens tornant a casa després d'un bombardeig sobre Girona.

(Font: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONS L'ABANS - FAMÍLIA JOAN BOSCH ROSSELL.)

>> Incendi al carrer Nou provocat durant la retirada de l'exèrcit republicà, el 4 de febrer de 1939.

(Font: ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA. AUTOR DESCONEGUT.)

>> Girona, 4 de febrer de 1939. Soldats franquistes esperant les ordres per ocupar la ciutat.

(Font: MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE. ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN. MSC, 33, F, 1343, 12, 1)

adelantar en contra de la corriente. La gente se aparta con lentitud.

»Un guardia de asalto: ¿Dónde vais?

»Chofer: A Gerona.

»Guardia: Ya están allí.

»Chofer: ¡Cuentos! ¿Dónde vas?

»Guardia de asalto: A Francia. Ya no hay nada que hacer».

Manuel Valldeperes, a les seves *Ombres entre tenebres*, passa de la confiança a la desesperació: «I així entre la vida i la mort, vers la llibertat pels camins incerts de l'esperança, Girona acull, amorosa, aquella impetuosa riuada humana». Els bombardeigs dels

dies 27, 28 i 29 de gener i 1 de febrer de 1939 han canviat la perspectiva: «La Girona plàcida de les pedres velles ha quedat convertida, ara, en la ciutat activa de les pedres mortes, de les runes flamejants».

Del 22 de gener al 3 de febrer. De la festa major, al manicomi i el caos

Del 22 de gener al 27 de gener de 1939 desfilen per Girona Josep Pous i Pagès amb Carles Riba i Clementina Arderiu; l'esposa de Carles Riba es deixa anar parlant de Girona: «La ciutat era plena de diputats del Parlament

català. Tothom es coneixia. Hi havia mig Barcelona. Semblava una festa major. Però l'endemà, Girona era buida a més de glaçada». Riba és més realista: «A Girona, uns dies de basarda creixent, amb l'espectacle de l'última, o més ben dit, de la penúltima descomposició d'un estat». I en marxen a darrera hora del 27, «quan la ciutat era negra, glaçada per la imminència de la seva ocupació». Amb una ambulància on també viatgen Machado i els seus familiars, passen la frontera per Cervera el dia 28 de gener. Oriol Riba i Arderiu ha deixat constància de l'espera angoixant de l'ambulància en una cantonada de la plaça de l'Oli: «També el pare ja es preparava a esperar els feixistes, car corria la veu que eren ja a Breda: un dia més i Girona ja seria franquista... (La presa de Girona no tingué lloc fins a sis dies després d'haver-ne marxat)» —(Jaume Medina. *Carles Riba (1893-1959)*).

Xavier Benguerel ho fa entre el 25 i el 28 de gener i descriu un ambient que era «anguniós, asfixiant, desolador. Gent i més gent afluïa de totes bandes» (*Els vençuts*). El president Lluís Companys i el conseller Carles Pi i Sunyer, que es dirigeixen cap al Mas Descals, passen per Girona el dia 27 de gener: «Passàrem per Girona amb els carrers encara més embussats de gent, cotxes i carros i, abans d'arribar a Figueres, veiérem al cel l'esquadrilla d'avions enemics, i aviat el retruny de les bombes llançades damunt la ciutat» (*La guerra, 1936-1939. Memòries*). Josep M. Poblet va a Girona el 29 i el 30 de gener, però l'ambient ja és desesperat: «A Girona d'aquí unes hores no s'hi podrà viure», i el 31 de gener emprèn el viatge a Olot (*De Barcelona a l'Havana passant per Darnius*). Antoni Rovira i Virgili hi passa del 23 al 25 de gener i en el moment d'arribar-hi observa el paisatge, admira els «fins campanars» i exclama: «Hem saludat Girona amb alegria. Dies ha que veiem en el nom d'aquesta ciutat un símbol de salvació», però l'ambient s'enrareix i el 25 de gener Rovira anota: «Cerezo ha passat la frontera aquesta matinada a les sis». Veu l'ambient perillós i enrarit i escriu: «Tothom sembla sospitós d'haver fugit o de voler fugir», i Rovira deixa Girona amb el record amable de l'acollida hospitalària de Laureà Dalmau (*Els darrers dies de la Catalunya republicana*).

>> Soldats de l'exèrcit republicà a la Plaça de la Independència de Girona. Any 1938.

(Font: MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE. CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA. ARMERO)

Rafael Tasis confirma la mateixa impressió dels seus companys, el 25 de gener: «Girona bull de gent. Milers d'automòbils omplen els carrers i embussen totes les sortides de la població», i dos dies més tard, el 27 de gener, i després d'un bombardeig: «Les oficines públiques queden desertes. Els funcionaris que feien els passaports han plegat i se n'han anat cap a Portbou no pas amb la intenció d'aturar-s'hi. A la una, la vida oficial s'ha aturat del tot a Girona. Cal marxar» (*Diari íntim. Escrits autobiogràfics*).

També és a Girona del 25 al 29 de gener Àlvar d'Orriols, que passa pel Teatre Municipal, on havia actuat i on ara s'amunteguen refugiats, i quan troba una casa amb llits per a ell i la seva família escriu que ningú no s'adona del «sórdido aspecto de nuestra habitación. Con la luz apagada, cualquier casa es palacio y cualquier lecho es de

>>El solar de les Bernardes després de tres anys de guerra. (Font: MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE. CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA. ALBERT LOUIS DESCHAMPS.)

Potser la millor síntesi de les hores prèvies a l'ocupació de Girona és la que ens transmet el general Vicente Rojo

bronce o nogal. En las sombras quien manda es la imaginación» (*Las hogueras del Pertús*).

Francesc Trabal, camí de can Pol, de Montfullà, troba que «Girona semblava una ciutat malalta que s'acabés de morir» (Maria Campillo. *Allez! Allez!*).

Nancy Johnstone ha d'evacuar la seva casa de Tossa, un hotel reconvertit en centre d'acollida de joves refugiats, i camí de la frontera passa per Girona: «Girona estava deserta i amb runa escampada pertot arreu. Va ser passant per aquells carrers muts i foscos, enmig de la destrossa general, que em vaig adonar que no tenia ni idea d'on aniríem a parar» (*Un hotel a la costa*).

Encara el 3 de febrer, un dia abans de l'ocupació, després d'haver deixat Vic, Teresa Pàmies arriba a Girona i hi predica: «Encara el tinc present, aquell míting "llampec" a l'entrada d'un dels ponts sobre el Ter. Devien haver-hi una dotzena de badocs escoltant-nos a la Isabel Azuara i a una servidora». La descripció que fa de la ciutat és crua: «Girona era un manicomí: plena de forasters acorralats, de vehicles sense gasolina o per adobar, mancats de peces robades o trenca-des, de pneumàtics rebentats». I segueix dient que «eren escruixidores les escenes», com el plor d'un soldat amb un fusell sense bales: «Era un plor estrany el d'aquell xicot. Era un plor viril» (*Quan érem capitans*).

Agustí Centelles certifica algun dels efectes col·laterals dels bombardeigs i el 3 de febrer escriu: «Ha arribat l'amic Sebastià, i ens hem abraçat. M'ha donat tabac que ha aconseguit a Girona pel bombardeig que va sofrir ahir l'edifici de la Companyia arrendatària de Tabacs». I encara el 4 de febrer i abans de ser enviats a Portbou diu: «Tornem a fer vida al camp a estones. Avui es veu la sortida. Els funcionaris que encara hi havia a Girona han arribat en caravana. Tots porten tabac» (*Diari d'un fotògraf*).

>> Destrosses al carrer Nou provocades pels intensos bombardejos. (Font: MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE. CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA. ALBERT LOUIS DESCHAMPS.)

Girona, 4 de febrer. L'exèrcit vençut, el Govern a l'exili

Potser la millor síntesi de les hores prèvies a l'ocupació de Girona és la que ens transmet el general Vicente Rojo: «En Girona se había concentrado al iniciarse la evacuación de Barcelona gran número de organismos civiles y militares. Reinaba en la plaza un barullo considerable. Escaseaban los víveres. La avalancha de personal y material que, procedente de Barcelona, se desplazaba hacia el norte para quedar allí una parte y seguir otra a la región de Figueras, hacía la circulación difícil y daba una impresión de desconcierto y huida que predisponía inevitablemente, el ánimo mejor templado, al miedo y a la fuga. La vida de toda la ciudad estaba en crisis. La autoridad no se ejercía plenamente por nadie, y una actividad terriblemente cruel y persistente de la aviación enemiga aumentaba el desconcierto. [...]. No sé,

lector, si conoces lo que es un pánico. Nosotros hemos podido apreciar sus efectos y sus consecuencias por habernos visto envueltos varias veces en su vorágine. Al pánico de Girona había precedido una reunión de autoridades convocada por la militar con objeto de restablecer la normalidad perturbada por el aluvión de elementos llegados de Barcelona y por las primeras huidas ocurridas en la tarde del 27». Una nota a peu de pàgina aclareix: «No asistieron el alcalde y el gobernador por haberse marchado ya de la plaza» (*¡Alerta los pueblos!*).

Manuel Tagüeña precisa encara més: «Modesto insistió en que se debía defender Girona y le dio esa misión a la 11ª División, al mando del teniente coronel Rodríguez», però les possibilitats de maniobrar amb camions eren mínimes i segueix: «Modesto y Líster comprendieron lo que esto significaba pero callaron. Todos lo hicimos tam-

>> *A dalt i a baix*, La destrucció de la fàbrica Grober causada per l'exèrcit republicà abans de la retirada. (Font: DIPUTACIÓ DE GIRONA. INSPAÍ, CENTRE DE LA IMATGE. VALENTÍ FARGNOLI.)

Francesc Trabal, camí de can Pol, de Montfullà, troba que «Girona semblava una ciutat malalta que s'acabés de morir»

bién, pero estaba claro que nadie iba a estar en Gerona al amanecer y que el enemigo no encontraría resistencia. [...] Al día siguiente, 4 de febrero, sin combate alguno, el enemigo entró en Gerona. El Ejército del Ebro nos insistía en que fuerzas del V Cuerpo estaban en las proximidades de dicha ciudad y en la margen derecha del río Ter; pero

nosotros veíamos cómo habían volado todos los puentes y pasado a la orilla norte» (*Testimonio de dos guerras*).

El president de la República posa en les seves darreres paraules a Espanya el nom de Girona. Primer afirma que «La carretera hacia Le Perthus iba obstruyéndose de nuevo y parecía seguro que la inminente caída de Gerona y el repliegue del ejército del este produjeran otra oleada humana a través de la cual no podríamos pasar o nos expondríamos a una situación muy desagradable». Sabem que Azaña, Aguirre i Companys van passar la frontera el 5 de febrer i Azaña anota: «Mi última jornada en España fue la del sábado 4 de febrero. Ya se había perdido Gerona y empezado la evacuación de Figueras» (*Obras completas*. Vol. VI, juliol 1936 - agost 1940). Com havia escrit Vicente Rojo: «Alea jacta est».

L'historiador Josep Clara ens ha deixat un relat precís del dia 4 de febrer: «Castigada ahora per les bombes de l'aviació franquista i per les destruccions de la retirada republicana, les tropes de la IV Divisió de Navarra la trobaren malparada i encesa, especialment per la banda del carrer Nou, descomposta des del punt de vista material i psicològic quan hi arribaren el 4 de febrer. [...] Les cròniques de l'època contenen que, a dos quarts de dues de la tarda del 4 de febrer, les forces de la IV Divisió de Navarra accediren al barri de l'estació i que, abans de les dues, tota la força entrà per la banda occidental de la ciutat, mentre que per la banda oriental ho feien els legionaris» (*Tres dates clau de la Guerra Civil a Girona*). També va entrar per la vall de Sant Daniel i Montjuïc la 3a compayia, el 1r batalló de la Brigada Fletxes Negres, formada per soldats italians.

La revista *Presència*, al núm. 460, del 5 de febrer de 1977, dedicava a la data un dossier: «Presència històrica. 4 de febrer de 1939: "Gerona ha sido totalmente ocupada"», amb un recull de testimonis directes d'habitants de la ciutat com Josep Clarà, Ricard Dalmau, Manolo V., Maria Garriga, Miquel Gil Bonancia i el senyor Xandri, funcionari de la Generalitat.

La República denigrada: «últimos estertores» i «la huida de los primates marxistas»

El final de la guerra a Girona, més enllà de les celebracions oficials i de les

misses de campanya, va deixar una sensació d'alleujament, d'una banda, que recullen tots els testimonis republicans o no. D'altra banda, va sembrar la por i la repressió contumaç amb centenars d'executats sumàriament a les tanques del cementiri i amb milers de represaliats, empresonats i depurats.

Quatre anys més tard encara se'n feia ressò una crònica publicada a *Los Sitios de Gerona* els dies 4, 5 i 6 de febrer de 1943 titulada: «Últimos esteriores de la revolución roja en el Alto Ampurdán. Episodios de la huida a Francia de los primates marxistas».

Deia, entre d'altres coses: «Queremos evocar unos recuerdos coincidentes con la fecha de la liberación de Gerona: el 4 de febrero de 1939», i seguia: «El día 4 de febrero Gerona había quedado liberada; el Ejército Nacional tomaba posesión de la ciudad envuelta en humo y en llamas, obra de las brigadas de destrucción de la horda marxista que huía a uña de caballo». «Azaña, Companys, Negrín tuvieron que huir por los escondidos caminos de la montaña para esquivar las miradas iracundas de los millares y millares de sus engañados que embotellaban las carreteras».

**El final de la guerra
va sembrar la
por i la repressió
contumaç amb
centenars d'executats
sumàriament a les
tanques del cementiri**

>> El pont de Sarrià de Ter va ser volat per l'exèrcit republicà en plena retirada. (Font: EFE)